

Előszó

Mindenekelőtt nagyon szépen köszönöm Uszkay Huba lelkipásztor testvéremnek, hogy a reformáció ötszázadik évfordulójára emlékezve előadás-sorozatot szervezett a Kaposvári Lelkeszi Kör gyülekezetei számára. Úgy gondolom, ez az előadás-sorozat alkalmat ad nemcsak arra, hogy méltóképpen megemlékezzünk a fél évezreddel ezelőtti kezdetekről, hanem arra is, hogy megvizsgáljuk a reformáció következményeit mind személyes életünk, mind pedig egyházunk egészére nézve. Éppen ezért a történelmi ismeretek mellett fontos válaszolnunk arra a kérdésre: vajon ma mit tanulhatunk a reformációból, a hazai reformátorok életéből?

Ahhoz, hogy a reformáció hazai képviselőivel foglalkozzunk, mindenekelőtt meg kell értenünk, hogyan, milyen környezetben bontakozott ki az a történelmi folyamat, amelyet reformációnak nevezünk. Éppen ezért előadásom első, nagyobb hányadában ennek a környezetnek a bemutatására tennék kísérletet, majd röviden megemlíteném azokat a reformátorokat, akik mindebben valóban fontos szerepet játszottak.

A reformáció: Isten Szentlelke által előkészített, egyfelől politikai, másfelől lelki folyamat.

Nem előzmények nélkül való, hiszen az egyház válságát, korlátoltságát sokan próbálták korábban is leküzdeni.

Politikai folyamat nyilvánvalóan, Európában éppúgy, mint Magyarországon. Egyértelmű, hogy a Luthert támogató fejedelmek politikai érdekből is cselekedtek, mint ahogyan politikai érdekből cselekedett VIII. Henrik, amikor az anglikán egyházat megalapította. Nyilvánvalóan politikai érdek állt a francia vallásháborúk megannyi fejezetének hátterében. A reformáció politikai oldalát konfliktusok, háborúk, hadjáratok tarkítják: gondoljunk akár az 1572. augusztus 23–24-i Szent Bertalan éjszakára, a francia hugenották lemészárlására, vagy a – szintén vallási köntösben jelentkező – harmincéves háborúra. Hogy melyik államban mi lesz ún. államvallás, a XVII. század közepére – a már említett harmincéves háborút 1648-ban lezáró vesztfáliai béke következtében – mindenhol eldőlt. Európa vallási megosztása jelentős mértékben azóta sem módosult.

Magyarországon a megállapítás szintén igaz, hiszen a reformáció egyet jelentett a német elnyomás elleni lázadással, a magyar függetlenség óhajásával, védelmével. (A református a „magyar vallás”.) Az európai hadszíntér magyar vonatkozásainak mindig volt vallásos éle, mint ahogyan a református erdélyi fejedelmek a protestantizmus védelméért is síkra szálltak.

Mégis, mindezekkel együtt a reformáció leginkább *lelki folyamat*, amelyben az egyénre helyeződik a hangsúly. (Gondoljunk csak Luther kérdésére: hogyan találunk magamnak egy irgalmas Istent?) A reformáció felfedezi a könyörülő Istent, aki Igéjén keresztül az egyénhez szól, Krisztust, aki engem vált meg a bűneimtől, engem szabadít meg a félelmeimtől. Éppen ezért a reformációt a konfesszionalizáció időszakának is nevezhetjük.

A reformáció és annak előzményei Magyarországon

A reformáció elterjedésének természetesen Magyarországon is voltak előzményei. Itt leginkább az Északkelet-Magyarországon, illetve Erdélyben tevékenykedő *huszitákról* és az *obszerváns ferencesekről* kell szólnunk, akik Luthernél sokkal korábban sürgetik az egyház megreformálásának szükségességét. Azt prédikálják, hogy a török a magyarság büntetése miatt fenyeget. Hirdetik a megtérés és a bűnbánat szükségességét, mint az üdvösség feltételét. Kijelenthető, hogy munkájuk nyomán a magyarság fogékonyra vált a reformációban (újra) előkerülő kérdésekre, és azt is elmondhatjuk, hogy munkájuk a reformáció előkészítéséül szolgált.

Milyen volt Magyarország a reformáció kezdetén, a XVI. században?

Mátyás 1490-ben bekövetkezett halála után a Jagellók lépnek trónra, előbb II. Ulászló (1490–1516), majd II. Lajos (1516–1526). Uralkodásuk időszaka politikai válságot eredményez, élesedő németellenességgel, melyet egy gazdasági válság is mélyít, gondoljunk csak annak nyilvánvaló jelére, az 1514-es parasztfelkelésre. Ráadásul a török birodalom is egyre komolyabban veszélyezteti az országot: a középkori Magyarország szerencsétlenségére 1520-ban az Oszmán Birodalom leghatalmasabb uralkodója, I. Szulejmán lesz a szultán; 1521-ben Nándorfehérvár eleste a végvárrendszer összeomlásával fenyeget.

Az egyház állapota. Míg kedvezően szóltunk a ferences szerzetesekről, bírálattal kell illetnünk az alsópaptságot. Bár voltak olyan papok, akik – a ferencesekkel egyetemben – látták az egyház kétségbeesztő helyzetét, és felléptek ellene, s a megújulást, a bűnbánatot, a megtérést hirdették, általánosan elmondható, hogy az alsópaptság többnyire műveletlen és erkölcstelen volt, nem tudott sem írni, sem olvasni, lelkipásztori szolgálatát pedig nem látta el. A felsőpaptságot pedig – mivel az egyházi, főpapi címek politikai megfontolásból adták – a politikával foglalkozott, és számára a lelkipásztori tevékenység másodlagos volt.

Milyen volt a magyarság lelkiállapota? A politikai és gazdasági válság, az élesedő török veszély félelmet és kiszolgáltatottságot okozott. (Európában hasonló volt a helyzet.) Éppen ezért az emberek egyfelől vágyakoztak az erős uralkodó után (lásd Mátyás-mítoszok), másfelől várták a lelki útmutatást, a bátorítást – ám az egyház ezt nem adta meg számukra.

Luther fellépése

1517 megítélése kezdetben egyáltalán nem volt pozitív a magyarság körében. Ennek egyik oka, hogy Luther tanítását sokan csupán a tanokat támadó művekből ismerték. Másrészt a reformáció elsőként a német nyelvű lakosság körében és a német nyelvű királyi-királynői udvarban talált befogadásra, ez pedig, ismerve az akko-

ri németellenes indulatokat, már önmagában gyanút keltett sokakban. Harmadrészt a magyar politikai elit, a magyar nemesség úgy vélte, hogy Luther tevékenységével inkább elvonja a császár és a keresztény Európa figyelmét a török elleni harctól. Volt is ebben valami, hiszen Luther ezt a kérdést – mivel szülőföldje közvetlenül nem volt benne érintett – teljesen másképpen látta, mint a magyar nemesség. Sőt, a törökkel kapcsolatos álláspontja már-már rémisztőnek is tűnhetett a magyar politikai elit számára (egy helyen Luther például azt írja: „Végül kérek minden szeretett keresztényt, segítsenek könyörögni Istenhez ezekért a nyomorult, elvakult fejedelmekért [...] hogy ne jussunk abba a helyzetbe, hogy a törökök ellen vonuljunk vagy adakozzunk, mivelhogy a török tízszer okosabb és kegyesebb, mint a mi fejedelmeink”¹⁾).

Mindezekkel együtt a magyarság számára Mohács tragédiája kellett ahhoz, hogy a reformáció üzenete befogadásra találjon.

Hogyan érkezik a reformáció Magyarországra?

Amint említettük, a reformáció kezdetben a német anyanyelvűek között talált befogadásra. Elsőként meg kell említenünk a királyi, de különösen a királynői udvart: II. Lajos és Habsburg Mária udvartartásában nemcsak kiváló német ajkú humanistákat találunk – hiszen kezdetben Erasmus és Luther között nem is tettek különbséget –, hanem Luther szellemében prédikáló papokat is (Cordatus Konrád, Henckel János). Bár Luther 1521 óta pápai átok alatt állt, ez nem zavarta az udvar egyes tagjait rokonszenvűk kinyilvánításában. A pápai követ 1524-ben egyenesen arról ír, hogy az a hír járja, miszerint az uralkodói pár lutheránus lenne. Elmondhatjuk, hogy az udvarban megjelentek és támogattá váltak a reformáció gondolatai.

Emellett az „anyaországgal” kereskedők és rokoni kapcsolataik révén szinte napi kapcsolatban álló, annak minden eseményéről értesülő németajkú városokban is (Észak-Magyarország, Felvidék; Erdély, szász városok) nagyon hamar megjelennek a lutheri tanok, olyannyira, hogy 1520–1521-ben már a szószékről is felolvasásák azokat. Kassa, Lőcse (Henckel János; Leonard Cox), Bártfa (Leonard Stöckel), Késmárk (Preisner Tamás), Pozsony (a polgármester ki is hirdeti a lutheri tanokat), Sopron templomaiban a papok reformációs szellemben prédikálnak.

Az 1521-es wormszi birodalmi gyűlés nemcsak a lutheri reformáció, hanem annak magyar vonatkozása miatt is fordulópontnak tekinthető. Luthert kiátkozzák, a királyi udvar pedig – mivel az egyre fenyegetőbb török veszély miatt létfontosságú a császár és a pápa segítsége – igyekszik bizonyítani, hogy Magyarország szintén fellép Luther és követői ellen. Sorra mennek az ezt bizonygató levelek a királyi udvarból Rómába, majd megszületnek a Luther elleni törvények is. 1523-ban olyan törvényt hoz az országgyűlés, mely szerint a lutheri tanokat tartalmazó könyveket el kell égetni. 1525-ben a törvény már a tanok terjesztőit is máglyával fenyegeti.

Ugyanakkor ezzel párhuzamosan 1522-ben megjelennek az első magyar diákok a wittenbergi egyetemen.

Mindezek azt jelzik, hogy a reformáció tanai jelen vannak Magyarországon,

az ilyen jellegű kiadványok elterjedtek, és a közbeszédben vita folyik mindarról, ami Nyugat-Európát is lázban tartja. Mégis, a reformáció elterjedésében a valódi fordulópont az 1526-os mohácsi csatavesztés. Ennek okai a következők:

A mohácsi síkon nagyon sok katolikus egyházi vezető vesztette életét: Tomori Pál kalocsai érsek, a magyar haderő fővezére, alsó-magyarországi főkapitány, Szalkai László esztergomi érsek, korábban egri püspök, a váradi, a pécsi, a győri püspök. Nincs, aki a megállítsa a protestáns tanok terjedését, nincs, aki újjászervezze a szétesett egyházi rendszert.

A csatavesztés után az országban anarchikus állapotok uralkodnak: széthullik az államhatalom, nincs központi irányítás. Az ország ténylegesen is három részre szakad: a török által uralt belső részre, a Habsburg Ferdinánd által uralt nyugati és északi részre és a Szapolyai által uralt keleti részre.

Az államhatalommal párhuzamosan a középkori egyházi rend is szétesik: a papok elmenekülnek, a kolostorok elnéptelenednek. Egyedül a ferences rend áll elent.

Mohács után, a régi rend széthullását látva a magára maradt, elkeseredett, kétségbeesett magyarság útmutatás után áhítozott. A protestáns prédikátorok pedig hirdették az Igét, prédikációikban vigasztalták, bátorították a kétségbeesetteket. Az eddig elszórtan jelentkező reformáció tömeges méretűvé vált. Fontos különbség Nyugat-Európával szemben, hogy itt nincs központi irányított reformáció, főúri kényszer („akié a föld, azé a vallás”). Kijelenthetjük, hogy nálunk a reformáció elterjedése egy alulról induló, sodró erejű történelmi folyamat volt, melynek a protestánsá lett főurak és feleségeik támogatása ugyan sokat jelentett, ám annak háttérében mégiscsak a prédikátorok elkötelezettsége állt.

„Az ország különböző pontjain induló reformáció [...] sorsa, előrehaladása szorosan egybekapcsolódik egyik-másik reformátor életével és tevékenységével. Ezért nem beszélhetünk egy, az országot teljes egészében átfogó programról. Aszerint kerülnek a falvak, városok a figyelem középpontjába, hogy ott ki és mennyi ideig szolgálja a megújulást.”² Ezért is fontos, hogy most róluk szójunk, megnevezve azokat, akik általánosan ismertek lettek.

1. Dévai Bíró Mátyás

(1500 KK. – 1545), A „MAGYAR LUTHER”

Ferences rendi szerzetes volt, a krakkói egyetemen tanult. 1529-ben jutott el a wittenbergi egyetemre, s ott a reformáció hívévé vált. Luther házában lakott, Luther közvetlen baráti köréhez tartozott. Többször szenvedett a hite miatt. A Nyugat-Dunántúlon és Északkelet-Magyarországon működött, mivel az itteni főurak (Nádasdy Tamás és Perényi Péter) támogatták.

2. Sztárai Mihály

(MEGH. 1575)

Szintén ferences szerzetes volt, aki élete végéig megmaradt lutheránusnak. Siklóson, Perényi Péter birtokán volt iskolamester. Perényi török fogságból hazatért állítólagos fiával, Perényi Ferencsel járt Pádua egyetemére (a fiú nevelését rá bízták). Az egyetemről hazatérve a dél-baranyai Laskó városába került és itt megnyerte a polgárokat a reformációnak. A környék vezető egyházi emberévé vált, százhusz gyülekezetet alapított. Az így létrejött egyházkerület püspökévé választották. Munkássága révén Dél-Baranya a reformáció egyik legfontosabb központja lett.

1553-ban Laskó után Tolna mezővárosba kerül. A katolikusokkal közösen használták a templomot, de kiszorította őket (prédikációiban cáfolja a plébános által elmondottakat). Az iskola szintén a protestánsoké lett. A helvét irány erősödése miatt azonban távoznia kellett. 1564-ben Sárospatakra ment, ahová a főúr, Perényi Gábor az evangélikus tanokat védendő hívta Sztárait. Később Pápara került 1567-ben (a Dunántúlon vált szét utoljára a két protestáns irányzat).

A reformáció egyik legtermékenyebb írója. Verseket (énekeket), drámát, prédikációs kötetet, egyházi törvénykönyvet írt. Verseit elő is adta, hegedűvel kísérte. A mai református énekeskönyvben öt Sztárai-ének található.

3. Huszár Gál

(1512?–1575), A REFORMÁTOR NYOMDÁSZ

„Hogy melyik felekezet élén állott? Valószínűleg eldönthetetlen.”²³

Életének kezdeteiről keveset tudunk, nem tudjuk, hol született, és azt sem, hová járt egyetemre. Folyamatosan üldözték. Magyaróváron prédikált, majd Kassa, Debrecen, Komárom, Nagyszombat, a felvidéki Komjáti, végül élete végén Pápa életének állomásai.

Hazánkban ő nyomtatta ki az első protestáns énekeskönyvet. A reformáció terjedéséért sokat tesz, hiszen lelkésztársai (Sztárai, Méliusz) prédikációit is kinyomtatja. Két fia református lett, egyikük, Huszár Dávid, a *Heidelbergi Káté* első magyar fordítója.

4. Kálmáncsehi Sánta Márton

(MEGH. 1557), A SVÁJCI REFORMÁCIÓ ÚTTÖRŐJE

Katolikus pap, aki a krakkói egyetemen tanul. Egy hitvita hatására lesz protestáns. Az 1540-es években Mezőtúron és Sátoraljaújhelyen volt lelkész, majd Debrecen, Munkács következett. A Zwingli által képviselt radikális irányzat híve volt.

5. Szegedi Kis István

(1505–1572)

A bécsi, krakkói és wittenbergi egyetemeken tanul. Kezdetben lutheránus, majd 1558-ban reformátussá lesz, és nekilát a református egyház szervezeti önállósága megteremtésének.

Sokat szenved a hite miatt ő is. Csanád, Gyula, Cegléd, Makó, Temesvár után 1554-ben Laskóra kerül, Sztárai munkatársa lesz. 1558-ban Kálmáncsán van, hogy innen pásztorolja a végvári vitézeket. Ezután másfél évi török fogság következett; kiszabadulása után Ráckeven találjuk. Latin nyelvű teológiai munkái Svájcban jelentek meg, melyek európai hírnevet szereztek neki.

6. Méliusz Juhász Péter

(1532?–1572)

Wittenbergben tanult. 1558-ban lett debreceni lelkész. Szegedi Kis István győzi meg a svájci irányú igazáról. 1562-ben egyik szerzője a debrecen–egervölgyi hitvallásnak. Kialakította a tiszántúli református egyházkerületet, amelynek szuperintendensévé választották. Hatalmas életművet hagyott hátra, negyvennél több nyomtatásban megjelent munkájáról tudunk. „Páratlannak és a legjelentősebb hazai teológusnak mondhatjuk a hazai reformáció történelmében.”⁴

A protestáns egyház teológiai és felekezeti kettészakadása

Eleinte hazánkban is Luther tanai domináltak, de hamar ismertté váltak Kálvin János és Ulrich Zwingli nézetei is. A XVI. század közepe felé a nép már túlnyomórészt a Kálvin-féle tanítást követte. Az 1560-as években végül a német és a svájci reformáció hívei Magyarországon is két külön egyházzá alakultak. A felső-tiszavidéki protestánsok a tarcali zsinaton, 1562-ben nyilvánítják saját egyházukat kálvinistának. A Tiszántúl tizenhét egyházmegyéje a debreceni zsinaton (1567), a Tolna és a Baranya megyeiek pedig a hercegszöllősi zsinaton (1576) fogadták el a helvét hitvallást; a dunántúli felsőbb vármegyék protestánsai a csepregi szóvita után, 1591-ben váltak ketté, de 1612-ig közös püspök pásztorolta őket. Ebben az évben a körmendi zsinaton már külön püspököt választanak a reformátusok, ekkor zárul le a kettéválás.

Befejezés

Előadásom kezdetén azt a kérdést tettem fel, hogy vajon ma mit tanulhatunk a reformációból, a hazai reformátorok életéből? Az előadás végére érve úgy érzem, a legfontosabb tanulság az, hogy egy adott történelmi helyzettől – bármennyire is zivatarosnak és embert próbálónak tűnik – nem szabad félni. Az evangéliumot hirdetve jelen kell lenni az emberek életében, és bízni kell abban, hogy a történelem Ura majd elvégzi a maga munkáját mind az egyén, mind pedig a társadalom életében. Adja az Örökkévaló, hogy elődeinkhez hasonlóan mi magunk is hűségesnek bizonyulhassunk!

2017. március 10. A Reformáció Éve jegyében Bárdudvarnokon elhangzott előadás

Jegyzetek

- ¹ Dienes Dénes: *A keresztyénség Magyarországon 1526 előtt*. Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, 1997, 163.
- ² *Egyháztörténet I.* Szerkesztette: Tóth-Kása István – Tőkéczkzi László. Budapest, Református Pedagógiai Intézet, 1999, 146.
- ³ *Protestáns hősök. Fél száz portré az elmúlt fél évezred magyar történelméből.* Szerkesztette: Fagygyas Sándor. Budapest, Press-Pannonica-Media – Amfipressz, 2016, 29.
- ⁴ Uo., 37.

Felhasznált irodalom

- Protestáns hősök. Fél száz portré az elmúlt fél évezred magyar történelméből.* Szerkesztette: Fagygyas Sándor. Budapest, Press-Pannonica-Media – Amfipressz, 2016.
- Egyháztörténet I.* Szerkesztette: Tóth-Kása István – Tőkéczkzi László. Budapest, Református Pedagógiai Intézet, 1999.
- Történelmi világtalasz.* Budapest, Cartographia Kft., 2007.
- Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: *A Magyar Református Egyház története*. Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, 1995.
- Dienes Dénes – Ugrai János: *A Sárospataki Református Kollégium története*. Sárospatak, Hernád Kiadó, 2013.
- http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1521_aprilis_18_luther_megvedti_tanait_a_wormsi_birodalmi_gyulesen
- Vargáné dr. Balogh Judit egyetemi docens: *A reformáció kibontakozása Magyarországon*. https://www.youtube.com/watch?v=HRNI_dICCPe